

مرکز تحقیقات کتب و اسناد اسلامی

نقد کتاب‌های دینی

اشاره

غرفه دیدار در نمایشگاه کتاب امسال میزبان نشست‌هایی با حضور نویسندگان، صاحب‌نظران و ناقدان بود. از این میان، نشست «نقد کتاب‌های دینی؛ راه‌کارها، موانع، اهمیت» یکی از نشست‌هایی بود که حوزه دین مربوط می‌شد. این نشست به بررسی راهکارها، موانع و اهمیت کتاب‌های دینی اختصاص داشت که حاضران: محمدعلی مهدوی‌راد، محمد اسفندیاری و علی بهرامیان از کارشناسان و نویسندگان آثار دینی، در این باره به گفت‌وگو و تبادل نظر پرداختند. گزارشی از این نشست را می‌خوانیم.

عنوان داور گروه دین همکاری دارند که در این نشست در خدمت‌شان هستیم.

اوجبی:

ما هنوز در حوزه نقد، با آن نقطه آرمانی

فاصله داریم.

همان‌طور که مستحضرید، ما شش دوره جشنواره نقد را پشت سر گذاشتیم و به‌رغم همه کارهایی که در حوزه نقد می‌شود، به نظر می‌آید که هنوز ما با آن نقطه آرمانی فاصله داریم. به‌ویژه در حوزه نقد کتاب‌های دینی که، آثار دینی با این‌که با کمیت خوبی مواجه است، گاه آثار ضعیفی را مشاهده می‌کنیم و همین مسأله شاید یکی از دلایلی است که ضرورت نقد را در حوزه کتاب‌های دینی رقم می‌زند.

استاد مهدوی‌راد از کسانی است که در این حوزه صاحب نظر هستند و در جشنواره نقد نیز در چند دوره از ایشان تقدیر شده است. هم‌چنین آقای اسفندیاری نیز در این حوزه صاحب نظرند، و نیز جناب آقای بهرامیان که سال‌هاست به

مهدوی‌راد:

متأسفانه حوزه دین، رهاترین و سهل‌ترین

حوزه شده است

قبل از آن که به کتاب دینی و کتاب در دین بپردازیم، یک اصل کلی دینی را یادآوری می‌کنیم و آن «عمل» است. اگر ما برای عمل در نگاه دین حدود سی ویژگی قائل باشیم، که همین‌طور است، نشان می‌دهد که دین چقدر به این امر حساس است. عمل در حوزه زندگی انسان باید با توجه به این ویژگی‌ها رقم بخورد. یکی از این ویژگی‌ها این است که کار باید استوار باشد. دوبار در قرآن تقوا با استوارگویی گره خورده است: «یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله و قولوا قولا سدیداً»، چه

رابطه‌ای بین تقوا و قول سدید وجود دارد؟ سخن استوار، قطعاً و جزماً از اندیشه استوار برمی‌خیزد. و این دو وقتی گره بخورد، عمل نیز محکم و استوار خواهد شد. در آن روایت بسیار معروف حضرت رسول(ص) نیز آمده است که «رحم الله عبداً او امرناً اذا عمل عملاً اتقنه و احکمه و احسنه». و این گمان می‌کنم از اولین نکته‌هایی است که باید در انجام هر کاری به آن توجه شود. فرقی نمی‌کند کتابی نوشته شود، یا سخنی گفته شود؛ در حوزه دین باشد، یا فراتر از این حوزه باشد.

البته این حساسیت در حوزه دین بیشتر است، و این به آن دلیل است که گفته‌ای ناستوار در حوزه دین، حداقل آن این است که ممکن است یکی را گمراه کند.

متأسفانه حوزه دین، رهاترین و سهل‌ترین حوزه شده است. مثلاً مرحوم شیخ جواد مغنیه برادری دارند که نام او احمد است، ایشان شغلش بغالی بود. و تصمیم گرفتند که کتابی در حوزه دین بنویسند که این کتاب پر از چرندیات است و متأسفانه این سخنان بهانه‌ای برای حمله وهابیان به شیعه شده است. قفاری، نویسنده غوغاسالار وهابی، این نویسنده را به عنوان علامه شیخ محمد جواد مغنیه جا می‌زند و آن‌گاه حمله می‌کند که این «علامه» شیعه‌ها معتقد به تحریف است و ... این را می‌خواهم بگویم که هر کسی نمی‌تواند در حوزه دین دست به تألیف بزند. اصل سخن دین این است که هر کاری باید با استواری انجام گیرد و این حساسیت در حوزه دین بیشتر است.

در تأکید این ادعا، گفتنی است، در ذیل آیه معروف «من قتل نفساً فکأنما قتل الناس جمیعاً» سه روایت داریم که می‌گوید: اگر کسی یک نفر را گمراه کند، گویا همه را گمراه کرده است.

البته باید گفت این که کسانی که بدون صلاحیت وارد امر نگارش در حوزه دین می‌شوند، مربوط به زمان معاصر نیست، بلکه پیش از این هم این مسأله وجود داشته است.

بهرامیان:

ادبیات دینی ما با غلو آمیخته است

یکی از مشکلاتی که ما در حوزه کتاب‌های دینی داریم، این است که کمیت خوب است، ولی کیفیت، بسیار نازل و مضر است. و این اتفاق بدی است. البته این مسأله شاید تا حد زیادی به ضعف آموزشی باشد.

از جمله ایراداتی که در ادبیات دینی، کتاب‌های دینی وجود دارد، یکی این است که مرزگذاری که در بین تألیفات علمای شیعه متقدم بود، الان وجود ندارد، دیگر این که، ادبیات دینی ما با غلو مواجه شده و ما در بسیاری از کتاب‌های این حوزه شاهد غلو هستیم، در حالی که غلات بی‌دین بودند. مسأله دیگر، ارجاع به کتاب‌هایی است که مورد پذیرش

نیست. این‌ها از جمله مسائلی است که دیده می‌شود.

اسفندیاری:

حوزه دین با کتاب‌هایی بازاری، تجاری و

ضعیف روبه‌روست

ابتدا صحه‌ای بر سخن آقای مهدوی‌راد می‌گذارم. در تاریخ روایی است که می‌گوید: روزی پیامبر(ص) قبری را برای سندن معاذ (در برخی روایات گفته شده که برای ابراهیم) آماده می‌کرد و آن را به خوبی و با دقت آماده می‌نمود. اصحاب از او پرسیدند: این دقت در آماده نمودن قبر برای چیست، در حالی که جسم بی‌جانی را قرار است در آن بگذارید؟ حضرت(ص) پاسخ دادند: «اذا عمل عملاً اتقنه و احکمه و احسنه» این سخن پیامبر(ص) یک الگو برای تمام کارهایی است که ما می‌توانیم انجام دهیم.

ارزش و ملاک هر چیزی به کیفیت آن است. اما ما هنوز کمیت‌گرا هستیم و به کیفیت بها نمی‌دهیم.

بنده گمان می‌کنم که ما در این دوره در بدترین دوره از مشهورات کتاب دینی هستیم. کتاب‌هایی کاملاً بازاری، تجاری و ضعیف در حوزه دین به چاپ می‌رسد که تأسف بار است. بازاری کردن کتاب‌های دینی، باعث انحطاط فرهنگی ما است.

مهدوی‌راد:

سخن گفتن و بحث کردن درباره دین متولی

ندارد

باری به هر جهت گویی و باری به هر جهت نویسی، یکی از آسیب‌های اساسی در این حوزه است که در این فضا حاکم است. این اولین مشکل است، مشکل دیگر این است که همه کس فکر می‌کنند می‌توانند در حوزه دین اظهار نظر کنند. انگار سخن گفتن و بحث کردن درباره دین متولی ندارد. در حالی که، اگر یک مجموعه‌ای از نخبگان متولی این امر می‌شدند، شاید ما وضع بهتری در این حوزه داشتیم.

نکته دیگر این که، ما برای شکل‌گیری یک پژوهش سه مقدمه اساسی داریم. یکی نیروی انسانی است، یعنی یک پژوهش‌گر زنده که بسیار کم داریم. دوم، ابزار است. یعنی منابع مفید. سوم، یک فضای باز برای اظهار نظر، که این فضا نیز وجود ندارد.

اسفندیاری:

در برابر انحطاط حساس باشیم

گمان می‌کنم در این سه دهه پس از انقلاب، دولت‌مردان ما همیشه به پدیده انحراف حساسیت نشان دادند، اما به پدیده انحطاط حساسیتی به خرج ندادند.

اولاً ما باید به اولیای محترم وزارت فرهنگ و ارشاد بگوییم که در امر کتاب‌های دینی، دو مشکل وجود دارد: انحراف و انحطاط. شما در مقابل انحراف حساس هستید، اما در مقابل انحطاط حساس نیستید. ما با انبوه مطالب منحط در کتاب‌های دینی مواجهیم. چراغ نقد باید در مملکت ما روشن شود. نقد کتاب در کشور ما بسیار اندک است. ما ده مجله مستقل نقد کتاب دینی احتیاج داریم. نقد کتاب باید جدی‌تر شود.

مهدوی راد:

اولین و مهم‌ترین گام گسترش آیین نقد است

گفتنی است، نقد آرام آرام در حال جا افتادن است. همین‌که آقای اوجبی جرأت می‌کند و اسمی از جشنواره نقد مطرح می‌کند، خیلی مبارک است.

در پایان، به این نتیجه می‌رسیم که چون پژوهش‌های دینی متولی ندارد، یا نمی‌تواند داشته باشد، اولین و مهم‌ترین گام گسترش آیین نقد است. خود نقد هم باید آیین‌نامه‌نگاری شود و برنامه‌هایی برای آن صورت بگیرد. و اگر این کارها انجام شود، شاید، مشکلاتی که مربوط به مطالعات دینی قدری حل شود.

اکنون بیافزایم که تا بین جا از نقد، ضرورت نقد، نشر ناهنجار و نابسامان میراث مکتوب دینی که نقد را ضرورت می‌بخشد، سخن گفتیم؛ و این هرگز به معنای نادیده گرفتن کارهای سخته و پخته بسیاری نیست که در حوزه دین در این سال‌های پس از انقلاب اسلامی نشر یافته است. بنده بارها گفته‌ام آنچه با توجه به هدف و داعیه ما رقم خورده است، مقبول است ولی مطلوب نیست. یعنی با توجه به ضرورت‌ها، نیازها، رسالت‌ها، آن چیزی نیست که مطلوب زمان از جامعه ماست، اما به هر حال قابل قبول و ستودنی است. نشر مذهبی در دو حوزه «مجلات» و «کتاب‌ها» - راستی را - تحول بزرگی داشته است. اما با این همه باید بگوییم که تا جایگاه مطلوب فاصله بسیاری داریم و سوگمنده این همه تلاش‌های زیبا و گلستان‌های دلریا و شهدهای شیرین به حرکت‌های ناهنجار، خارهای دل‌آزار و شرنگ‌های تلخ‌کامی‌آفرین همراه شده است و ... باید نشر مکتوب ارجمند دینی را بستنیم، تشویق کنیم و بستر لازم برای رشد و شکوفایی‌اش را آماده کنیم و نیز با نقد و نظارت و رصد دقیق از ناهنجاری‌ها و ... جلو بگیریم.

محمد اسفندیاری:

نوع کتاب‌های دینی که امروزه منتشر می‌شود، در شأن دین نیست، در شأن دین آن است که کتاب‌هایی قوی و

غنی در ذیل و ظل آن منتشر شود. از آنچه مهم است، یا باید سخنی نگفت و یا سخنی در خور اهمیت گفت. بر این اساس، یا نباید درباره دین چیزی نوشت، و یا باید چیزی خواندنی و ارزنده نوشت. سوگمنده باید به استحضارتان برسم که بسیاری از کتاب‌های دینی فاقد حداقل استانداردهای لازم است. شماری از کتاب‌ها، بازاری است و به قصد تجاری نوشته شده است. شماری دیگر، عوامانه است و خوشداشت و بدداشت عوام در آن مراعات شده است. بعضی دیگر از کتاب‌ها، مواد و ملاط ندارد و غنای دانش در آنها ملاحظه نمی‌شود. بعضی دیگر برخوردار از غنای دانش است، اما از فقر رنج می‌برد.

اینها همه درد است و درمان آنها بسته به نقد کتاب است. باید نقد کتاب، جدی گرفته شود و هیچ‌کس فراتر از نقد ننشیند. چاره این است که به نشریات ویژه نقد کتاب افزوده شود و در کنار مجله «آینه پژوهش»، چندین مجله دیگر به نقد کتاب اختصاص داده شود. پیشنهاد من به طور مشخص این است که وزارت ارشاد، علاقه‌مندان نقد کتاب اختصاص داده شود. پیشنهاد من به طور مشخص این است که وزارت ارشاد، علاقه‌مندان نقد کتاب را شناسایی کند و چندین نشریه ویژه نقد کتاب به نام آنها صادر کند.

این همه گفتیم و این نکته را هم بگوییم که در کنار برخی کتاب‌های ضعیف، آثار ارزنده و آموزنده نیز در حوزه فرهنگ اسلامی منتشر می‌شود. محض نمونه به دائرةالمعارف بزرگ اسلامی و دانش‌نامه جهان اسلام اشاره می‌کنم که چشم و چراغ اهل فرهنگ است. به نظر این بنده، مهم‌ترین کتاب در صد سال اخیر، همین دائرةالمعارف بزرگ اسلامی است. دانش‌نامه جهان اسلام نیز هر ساله، پربارتر می‌شود و الحق که اثری است ماندگار.

باری، در کنار این دسته از آثار دینی، وجود آن کتاب‌های ضعیف قابل اغماض نیست. این دایرةالمعارف‌ها نشان می‌دهد که ظرفیت نهادهای دینی جامعه برای عرضه کتاب‌های خوب، بسیار زیاد است. در واقع این کتاب‌های قوی، اتمام حجت با همه نویسندگان کتاب‌های دینی است که از آنها الگو بگیرند.

اجازه بدهید از این دایرةالمعارف‌های تهرانی بگذریم و به قم بپردازیم. اکنون در حوزه علمیه قم، کارهای جدی منتشر می‌شود؛ حتی کتاب‌هایی برای عموم مردم، محض نمونه به مؤسسه بوستان کتاب در دفتر تبلیغات اسلامی قم اشاره می‌کنم که نوع آثارش، بسامان و خواندنی است. این مرکز در جنب آثار تخصصی، برای عامه مردم نیز کتاب‌هایی علمی و خوشگوار فراهم کرده است. با آثار این مرکز، معلوم می‌شود که برای توده‌های مردم نیز می‌توان آثار علمی و آموزنده فراهم کرد.

